

Teresa Malinowska*

 <https://orcid.org/0009-0003-2884-9815>

Dzieła Aleksandra Gwagnina we francuskich starodrukach i zbiorach bibliotecznych. Przyczynek do badań nad recepcją jego twórczości we Francji (XVI–XVIII wieku)

Streszczenie

Od elekcji Henryka Walezego w 1573 roku do trzeciego rozbioru w 1795 roku Rzeczpospolita budziła zainteresowanie francuskich pisarzy. Czerpali oni wiedzę o polsko-litewskim państwie między innymi z kronik odkrywanych przy okazji polsko-francuskich kontaktów dyplomatycznych. Ślady znajomości polskich dziejopisarzy w królestwie Walezjusów i Burbonów można odnaleźć w komentarzach i odniesieniach bibliograficznych umieszczonych we francuskich starodrukach. Ich przedstawienie stanowi główny cel niniejszego artykułu.

Wśród źródeł cytowanych przez francuskich pisarzy znaczące miejsce zajmowały dzieła Aleksandra Gwagnina. Obok prac Marcina Kromera, Jana Długosza i Macieja Miechowity, uznawano je za podstawowe źródło wiedzy o Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Informacje podawane przez Gwagnina mogły być

* Université Paris Nanterre, e-mail: contact@teresamalinowski.com

Received: 1.12.2024. Verified: 5.02.2025. Accepted: 18.03.2025.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: Université Paris Nanterre. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **The percentage share of the author in the preparation of the work is:** 100%. **Declaration regarding the use of GAI tools:** Not used.

wykorzystywane w argumentacji polityczno-ustrojowej, czego przykładem jest jeden z traktatów politycznych wydanych we Francji pod koniec XVI wieku.

Do dziś kroniki tego spolonizowanego Włocha znajdują się w zbiorach francuskich bibliotek, takich jak Biblioteka Narodowa, Biblioteka Mazarine i Biblioteka Sainte-Geneviève.

Obecność odwołań do dzieł Gwagnina we francuskich starodrukach i egzemplarze w bibliotekach zachęcają do dalszych badań nad odbiorem i recepcją jego twórczości na Zachodzie.

Słowa kluczowe: Aleksander Gwagnin, polskie kroniki, francuska literatura polityczna, recepcja polskich kronik, polsko-francuskie relacje dyplomatyczne, Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Francji

Alexander Gwagnin's Works in French Old Prints and Library Collections. A Contribution to the Study of his Reception in France (16th–18th Century)

Summary

From the election of Henri de Valois in 1573 to the Third Partition in 1795, the Commonwealth of the Two Nations aroused the interest of French writers. They drew their knowledge of the Polish-Lithuanian state, among other things, from chronicles discovered during Polish-French diplomatic rapprochements. The knowledge of Polish-Lithuanian authors in the Kingdom of the Valois and Bourbons can be traced through commentaries and bibliographical placed references in old French prints. Their presentation is the main purpose of this article.

Among the sources cited by French writers, the works of Alexander Gwagnin occupy a significant place. Together with the chronicles of Marcin Kromer, Jan Długosz and Maciej Miechowita, they were regarded as the primary source of knowledge about the Polish-Lithuanian Commonwealth. The information provided by Gwagnin could also be incorporated into political and constitutional arguments, as evidenced by a political treaty published in France at the end of the 16th century.

To this day, the writings of this polonised Italian are preserved in the collections of French libraries, such as the Bibliothèque Nationale, the Bibliothèque Mazarine and the Bibliothèque Sainte-Geneviève.

The presence of references to Gwagnin's works in old French prints and copies in libraries is a stimulus for further research into the reception of his work in the West.

Keywords: Alexander Gwagnin, Polish chronicles, French political literature, reception of Polish chronicles, Polish-French diplomatic relations, Polish-Lithuanian Commonwealth, Kingdom of France

Aleksander Gwagnin urodził się w 1534 roku w Weronie we włoskiej rodzinie szlacheckiej. W latach pięćdziesiątych XVI wieku przybył do Polski, dokąd wcześniej dotarł jego ojciec, Ambroży. Obaj służyli w wojsku króla Zygmunta Augusta. Aleksander brał udział w kampaniach inflanckiej, wołoskiej i moskiewskiej. Zasłużył się jako dowódca załogi twierdzy w Witebsku, za co w 1569 roku został pasowany na rycerza, w roku 1571 otrzymał indygenat, a w 1574 roku objął starostwo filipowskie. W kolejnych latach poświęcał się służbie wojskowej, sprawom gospodarczym i spadkowym oraz działalności pisarskiej. Zmarł w Krakowie w 1614 roku.

Jego pierwszą publikacją było *Sarmatiae Europae descriptio* (dalej *Sarmacja*), wydane w Krakowie w 1574 roku i zadedykowane Henrykowi Walezemu, księciu francuskiemu. Henryk, obrany na króla Polski w maju 1573 roku, przybył do Krakowa w lutym 1574 roku, gdzie został koronowany. Kilka miesięcy później, po śmierci jego brata Karola IX, odziedziczył tron francuski i wrócił do Francji. W Rzeczypospolitej uznano jego ucieczkę za równoznaczną z abdykacją, dlatego możliwa stała się elekcja Stefana Batorego w grudniu 1575 roku. Nowemu monarsze Gwagnin zadedykował *Sarmatiae Europae descriptio* w 1578 roku.

Dzieło doczekało się kolejnych wydań: podwójnego druku w Spirze w 1581 roku, tłumaczenia na język włoski w 1583 roku oraz przekładu na język polski w 1611 roku. Niektóre jego rozdziały były publikowane osobno, tłumaczone na inne języki lub włączane do szerszych zbiorów. W 1584 roku Sigmund Feyerabend wydał we Frankfurcie kompendium *Rerum Polonicarum tomi tres* pod nazwiskiem Gwagnina. Od 1580 roku trwała debata dotycząca autorstwa *Sarmacji*. Maciej Strykowski oskarżył werończyka o plagiat, co do dziś pozostaje przedmiotem dyskusji historyków¹.

Wydanie *Sarmatiae Europae descriptio* ma szczególne znaczenie, ponieważ przypomina o zbliżeniu polsko-francuskim z lat 1573–1574. Dedykacja odświeża

¹ Na temat Aleksandra Gwanina i jego dzieł historycznych zob. rozprawę doktorską: K. Gis, *Twórczość historyczna Aleksandra Gwagnina*, Wydział Historii UAM, Poznań 2019, oraz: W. Budka, *Gwagnin Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960, s. 202–204.

pamięć o elekcji Henryka Walezego, a egzemplarz z listem adresowanym do pierwszego polskiego króla elekcyjnego do dziś znajduje się w Bibliotece Mazarine w Paryżu². Obecność pisarskich dokonań Gwagnina we Francji nie zakończyła się jednak w 1574 roku. Kolejne edycje jego dzieł wzbogaciły zbiory francuskich bibliotek, a nazwisko pojawiało się w tamtejszych publikacjach do końca XVIII wieku.

Elekcja Walezego zapoczątkowała bowiem trwałe relacje dyplomatyczne i kulturowe między Rzeczpospolitą Obojga Narodów a Królestwem Francji. Wówczas nad Sekwaną nastąpił prawdziwy wysyp wydawnictw na temat polsko-litewskiego państwa. Publikowano pierwsze historie Polski, relacjonowano wydarzenia z nad Wisły oraz opisywano sarmackie ziemie i obyczaje³. Debatowano także nad polskim ustrojem politycznym, który dostarczał argumentów przeciwko odmiennej, scentralizowanej monarchii absolutnej, konsekwentnie wdrażanej we Francji od końca XVI wieku aż do jej upadku pod koniec XVIII wieku⁴. Kolejne zbliżenia dyplomatyczne – związane z postaciami takimi jak Ludwika Maria Gonzaga, królowa Marysieńka oraz Stanisław i Maria Leszczyńscy – ponownie rozbudzały zainteresowanie Rzeczpospolitą i inspirowały kolejne dyskusje na jej temat⁵. Świadczy o tym francuskojęzyczne piśmiennictwo dotyczące Polski, w którym przywoływano również Gwagnina.

Tej literaturze poświęcono książkę *Rzeczpospolita szlachecka we francuskich starodrukach (1573–1795)*, w której przeanalizowano ponad 150 francuskich poloników z lat 1573–1795. Jej celem było ukazanie ewolucji francuskich wyobrażeń o polsko-litewskim państwie oraz osadzenie ich w kontekście francuskich debat

2 Egzemplarz ten odkryła R. Wilgosiewicz-Skutecka, *Komu było dedykowane dzieło Gwagnina Sarmatiae Europae descriptio? – rozwiązanie zagadki znanego polonicum XVI w.*, „Biblioteka” 2007, nr 11(20), s. 11–19.

3 M. Serwański, *Henryk III Walezy w Polsce*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976; S. Kot, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1919, s. 18–29; J. Kłoczowski, M. Woźniewski, *Les Premières Histoires de la Pologne publiées en France à l'occasion de l'élection d'Henri de Valois*, [w:] *Henri III et son temps: actes du colloque international du Centre de la Renaissance de Tours*, octobre 1989, J. Vrin, Paris 1992, s. 103–109.

4 Temu zagadnieniu poświęcona jest praca: T. Malinowska, *Rzeczpospolita szlachecka we francuskich starodrukach (1573–1795)*, Wydział Historii UAM, Poznań 2020.

5 Nie sposób przedstawić wyczerpującą bibliografię o stosunkach polsko-francuskich. Do przekrojowych i zbiorowych opracowań należą: S. Kot, dz. cyt.; *Polska–Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, red. A. Tomczak, Książka i Wiedza, Warszawa 1983; C. Laforest, A. Nieuważny, *De tout temps amis. Cinq siècles de relations franco-polonaises*, Nouveau Monde, Paris 2004; *Noblesse française et noblesse polonaise*, red. J. Dumanowski, M. Figeac, MSHA, Pessac 2006; *Le Rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*, red. O. Chaline, J. Dumanowski, M. Figeac, MSHA, Pessac 2009; *France-Pologne: contacts, échanges culturels, représentations, fin XVIe–fin XIXe siècle*, red. J. Dumanowski, M. Figeac, D. Tollet, Honoré Champion, Paris 2016.

politycznych. Z tego względu opracowanie to opierało się na traktatach politycznych, pismach ulotnych, manifestach, pamfletach, artykułach prasowych, relacjach z podróży, opisach i historiach, w których rozwijano tematykę ustrojowo-polityczną i poruszano wątek polski. Teksty te stanowią bazę źródłową również dla niniejszych rozważań⁶.

Podczas lektury tych poloników okazało się, że Francuzi dysponowali niemalą wiedzą o Polsce, a w badanym okresie można dostrzec jej stopniowy wzrost. W argumentacji pojawiały się bowiem odniesienia do postaci historycznych, takich jak Popiel, Bolesław Śmiały, Bolesław II Rogatka, Mieszko Stary, Władysław Łokietek czy Kazimierz Wielki⁷. Odnotowywano tam wydarzenia z czasów panowania Henryka Walezego, Stefana Batorego, Zygmunta III Wazy czy Augusta III. Niektóre pisma odwoływały się do konkretnych ustaw, takich jak statuty nieszawskie (1454 roku), konstytucja z 1538 roku potwierdzająca tekst *Nihil Novi* z 1505 roku⁸, czy konstytucje z lat 1576, 1607 i 1609 regulujące prawo do oporu⁹. Te wzmianki pojawiały się nie tylko w traktatach politycznych czy kronikach, ale także w pamfletach i pismach ulotnych, co świadczy o pewnej popularyzacji wiedzy o Rzeczypospolitej. Przedstawiony stan rzeczy nasuwa następujące pytanie badawcze: w jaki sposób francuscy autorzy pozyskiwali informacje o Polsce?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, winno się przeanalizować źródła, na które powoływali się francuscy autorzy, zwracając uwagę na cytaty, bibliografie i przypisy. Niniejszy artykuł rozwija tę kwestię, ukazując miejsce, jakie w tym względzie zajmowały dzieła Gwagnina.

Punktem wyjścia jest materiał źródłowy opracowany we wspomnianej książce *Rzeczpospolita szlachecka...*, w której ten wątek nie został w pełni naświetlony¹⁰. Należy już na wstępie zaznaczyć, że w epoce nowożytnej tylko nieliczni pisarze

6 T. Malinowska, dz. cyt. Wykaz źródeł znajduje się na stronach 327–334. Metodologia wyboru źródeł jest wyjaśniona na stronach 21–26. Zbiór ten nie jest zamknięty. Kolejni badacze zapewne będą go uzupełniać. Ponadto teksty z innych dziedzin (religia, nauki przyrodnicze...) nie są wspomniane wcale lub tylko marginalnie. Ich opracowanie wymagałoby odrębnych badań. Rozważania przedstawione w niniejszym artykule mają zatem ograniczony charakter. Baza źródłowa wydaje się jednak wystarczająco obszerna, by sformułować pierwsze wnioski dotyczące obecności dzieł Aleksandra Gwagnina w nowożytnej francuskiej literaturze.

7 T. Malinowska, dz. cyt., s. 47, 53–54, 98, 189, 240 i nast.

8 S. Brutus, *De la puissance legitime du Prince sur le peuple, et du peuple sur le Prince: Traité tres utile, digne de lecture en ce temps*, 1581, s. 105–112; T. Malinowska, dz. cyt., s. 46–47.

9 *Maximes du droit public français tirées des capitulaires, des ordonnances du royaume, et des autres monumens de l'histoire de France*, Marc Michel Rey, Amsterdam 1775, t. 1, s. 227–228. T. Malinowska, dz. cyt., s. 159.

10 Miejscami wspomniano o polskich źródłach francuskich autorów. Jednak nie rozwinięto szczegółów, ani nie podjęto próby szerszego ujęcia tej problematyki. Na przykład Gwagninowi poświęcono jedno zdanie: „Polska uroczystość doczekała się najdłuższego opisu,

wskazywali swoje źródła. Spośród około 150 poloników z lat 1573–1795 jedynie w dwunastu znalazły się wzmianki o tekstach, z których korzystano. Do tego grona należały dzieła takich autorów jak Blaise de Vigenère¹¹, François Baudouin¹², Jean Bodin¹³, anonimowy pisarz ukrywający się pod pseudonimem Rossaeus¹⁴, Jean Le Laboureur¹⁵, J.G. Jolli¹⁶, Guyot Desfontaines¹⁷, Pierre Joseph de Solignac¹⁸, Gabriel Coyer¹⁹, Gaspard de Real²⁰, Louis de Jaucourt²¹ oraz Jean-Philippe Garran de Coulon²². Dalsze rozważania prowadzone są głównie w oparciu o dzieła tych autorów, stanowiące zaledwie 8% całej bazy źródłowej, co znacząco ogranicza zakres analiz.

Mimo ograniczeń warto podjąć próbę wydobywania wzmianek o dziejach Rzeczypospolitej w nadziei, że przyczynią się one do dalszych badań nad odbiorem i recepcją dzieł Gwagnina w Europie Zachodniej.

prawdopodobnie sporządzonego na podstawie kroniki Gwanina” (T. Malinowska, dz. cyt., s. 56). Niniejszy artykuł uzupełnia więc wspomnianą książkę, mimo że baza źródłowa pozostaje ta sama.

- 11 B. de Vigenère, *Les Chroniques et Annales de Pologne*, J. Richer, Paris 1573.
- 12 F. Baudouin, *Histoire des Roys et Princes de Pologne, contenant l'origine, progrès et accroissement de ce royaume, depuis Lech, premier fondateur d'iceluy, jusqu'à Sigismond Auguste, roi dernier dé-cédé... de Herburt de Fulstin*, P. L'Huillier, Paris 1573.
- 13 J. Bodin, *Les Six Livres de la République*, J. du Puys, Paris 1576.
- 14 Traktat pod pseudonimem Rossaeusa został wydrukowany dwukrotnie: w 1590 oraz w 1592 roku. *De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haereticos autoritate*, Guillaume Bichon, Paris 1590; *De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haereticos autoritate*, Apud Joannem Keerbergium, Antverpiae 1592. Do ilustracji w obecnym artykule wykorzystano wydanie z 1592 roku, udostępnione przez Bibliotekę Centralną w Zurychu (Zentralbibliothek Zürich) na licencji Public Domain Mark 1.0: <https://www.e-rara.ch/zuz/content/titleinfo/8200959> [dostęp: 12.05.2025]. Zasadniczo obydwa wydania – z 1590 i 1592 roku – nie różnią się między sobą; cytowane strony pozostają identyczne w obu wersjach.
- 15 J. Le Laboureur, *Relation du Voyage de la Royne de Pologne et du retour de Madame la Maréchale de Guébriant, ambassadrice extraordinaire*, J. Camusat, Paris 1647.
- 16 J.G. Jolli, *Histoire de Pologne et du Grand Duché de Lithuanie depuis la fondation de la monarchie jusqu'à présent, où l'on voit une relation fidèle de ce qui s'est passé à la dernière élection*, Daniel Pain, Amsterdam 1698.
- 17 G. Desfontaines, *Histoire des revolutions de Pologne, depuis le commencement de cette monarchie jusqu'à la mort d'Auguste II*, François L'Honoré, Amsterdam 1735.
- 18 P.J. de Solignac, *Histoire générale de la Pologne*, J.T. Hérisant, Paris 1750.
- 19 G. Coyer, *Histoire de Jean Sobieski, roi de Pologne*, Varsovie–Paris 1761.
- 20 G. de Real, *La Science du gouvernement*, Libraires associés, Paris 1761–1764.
- 21 L. de Jaucourt, *Pologne*, [w:] *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, t. 12, Samuel Faulche, Neufchâtel 1765, s. 925.
- 22 J.P. Garran de Coulon, P. Maleszewski, *Recherches politiques sur l'état ancien et moderne de la Pologne, appliquée à sa dernière révolution*, Imprimerie de J.J. Smits et Co, Paris 1795.

1. Wyniki i uwagi ogólne

1.1. Tabela syntetyzująca wyniki badań

Przedstawiona niżej tabela ukazuje ogólne wyniki badań. Podaje nazwiska francuskich autorów, którzy wykorzystali w swoich pracach jako źródła dzieła pisarzy polskich (pierwsza kolumna – w porządku chronologicznym). Określa się też liczbę cytowań (ostatnia kolumna). Tabela ukazuje, których pisarzy przywoływano (pierwszy wiersz – w porządku chronologicznym) i jak często (ostatni wiersz). 14 kolumna dotyczy twórczości Gwagnina.

Tabela 1. Polscy kronikarze we francuskich starodrukach (XVI–XVIII wieku)

	Anonim, Chron.	Kadłubek	Boguchwała II	Jan, Chron. Pol.	Długosz	Miechowita	Frycz-Modrzew.	Kromer	Orzechowski	Herburt	Gościński	Sarnicki	Gwagnin	Neugebauer	Łubieński	Piasecki	Okolski	Starowolski	Pastorius	Olizarowski	Fredro	Hartnock	Załuski A.-C.	Lengnich	Suma
Vigenère								x		x															2
Baudouin								x		x															2
Bodin						x	x	x																	3
Rossaeus								x	x				x												3
Le Laboureur					x			x								x	x		x						5
Jolli						x		x					x												3
Desfontaines					x			x															x		3
Solignac	x	x	x	x	x			x				x	x	x	x		x	x	x			x			14
Coyer		x			x	x		x	x			x		x			x		x		x	x	x	x	13
Gaspard de Réal						x	x	x	x		x		x							x		x			8
Jaucourt		x			x	x		x				x	x				x					x			8
Maleszewski Garran- -Coulon					x				x			x												x	4
Suma	1	3	1	1	6	5	2	11	4	2	1	4	5	2	1	1	4	1	3	1	1	4	2	2	

Źródło: opracowanie własne autorki artykułu

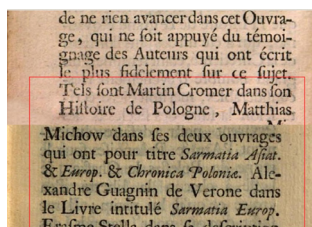
1.2. O cytowaniu źródeł w epoce nowożytnej

Cytowanie źródeł w epoce nowożytnej należało do rzadkości. Analiza tabeli wskazuje jednak, że z biegiem czasu praktyka ta stawała się coraz bardziej powszechna. Najmniej źródeł przywoływali autorzy XVI i XVII wieku, tacy jak Vigenère, Bau-douin, Bodin, Rossaeus i Jolli.

Wyjątek stanowił Jean Le Laboureur (1623–1675), który, powołując się na pięć dzieł, wyróżniał się jako najlepszy znawca polskiej literatury w siedemnastowiecznej Francji. Znał nie tylko kronikarzy XVI wieku, lecz także współczesne sobie publikacje, takie jak *Florus Polonicus* Pastoriusa (1641), *Orbis Polonus* Okolskiego (1641–1643) oraz *Chronica* Piaseckiego (1645)²³.

Najwięcej źródeł cytowali jednak osiemnastowieczni autorzy. Na ich tle wyróżniał się kawaler de Solignac, który odwoływał się do 14 pozycji. Jako sekretarz Stanisława Leszczyńskiego miał dostęp do księgozbioru zgromadzonego przez Józefa Andrzeja Załuskiego w Lotaryngii²⁴. Gabriel Coyer przywoływał 13 dzieł, natomiast Gaspard de Réal i kawaler de Jaucourt – po osiem.

Co więcej, sposób cytowania źródeł nie był jednolity i stopniowo stawał się bardziej precyzyjny. W XVI i XVII wieku odwołania zazwyczaj umieszczano we wstępie, czego przykładem był J.G. Jolli²⁵:

Rysunek 1. J.G. Jolli, *Histoire de Pologne et du Grand Duché de Lituanie*, Daniel Pain, Amsterdam 1698, s. 2–3

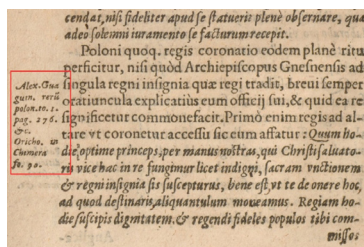
Źródło: Polona, <https://polona.pl/item-view/db73eb4f-3120-46bc-9b99-f0b1f807b223?page=9> [dostęp: 12.05.2025]

²³ J. Le Laboureur, dz. cyt., cz. 2, s. 50–51, 53, 55–56, 58–60, 117. Jako członek świty Ludwika Marii Gonzagi, przybył do Polski w 1645 roku. Wrócił do Francji w 1646 roku, a rok później opublikował dobrze udokumentowaną relację z podróży pt. *Relation du Voyage de la Royne de Pologne*. Najwyraźniej wykorzystał swój pobyt w Rzeczypospolitej, aby zapoznać się z najnowszymi publikacjami na jej temat. Zob. T. Malinowska, dz. cyt., s. 86–94.

²⁴ S. Gaber, *Nieznaný pobyt Józefa Andrzeja Załuskiego w Lotaryngii w roku 1756*, „Pamiętnik Literacki” 1971, R. 62, z. 2, s. 133–134; M. Forycki, A. Małeckie, *La Bibliothèque Załuski – témoin d’échanges, victime de dévastations (XVIIIe–XXe siècles)*, „Revue française d’histoire du livre” 2020, t. 141, s. 209–210.

²⁵ J.G. Jolli, dz. cyt., s. 2–3.

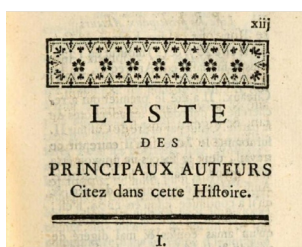
Rzadziej pojawiały się bardziej szczegółowe odniesienia na marginesach, jak w traktacie *De iusta Reipublicae...authoritate*²⁶:

Rysunek 2. *De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haereticos autoritate*, Apud Joannem Keerbergium, Antverpiae 1592, s. 48

Źródło: Zentralbibliothek Zürich, <https://doi.org/10.3931/e-rara-25754>

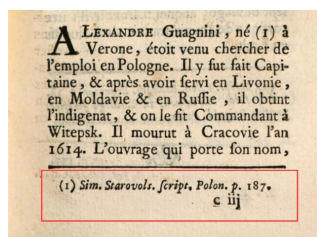
W XVIII wieku zaczęto stosować bibliografie z komentarzami, co można zaobserwować u Gasparda de Réala oraz, jak na poniższej ilustracji, u Solignaca²⁷:

Rysunek 3. P.J. de Solignac, *Histoire générale de la Pologne*, J.T. Hérissant, Paris 1750, s. XIII

Źródło: Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/293609/edition/280864/content> [dostęp: 12.05.2025]

Wprowadzono także przypisy dolne, które również występują u Solignaca²⁸:

Rysunek 4. P.J. de Solignac, *Histoire générale de la Pologne*, J.T. Hérissant, Paris 1750, s. XIX

Źródło: Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/293609/edition/280864/content> [dostęp: 12.05.2025]

²⁶ *De iusta Reipublicae...*, s. 48.

²⁷ P.J. de Solignac, dz. cyt., s. XIII.

²⁸ Tamże, s. XXIX.

Bibliografie i przypisy świadczą o rosnącym znaczeniu praktyki cytowania źródeł w XVIII wieku, co z kolei dostarcza więcej danych na temat odbioru i recepcji polskich kronik za granicą.

1.3. Aleksander Gwagnin wśród cytowanych polskich autorów we Francji

Pierwszy wiersz tabeli (zob. punkt 1.1.) przedstawia pisarzy cytowanych we Francji. Łącznie było ich 24, ułożonych w porządku chronologicznym według daty urodzenia: Anonim (?–zm. 1116)²⁹, Wincenty Kadłubek (ok. 1160–1223), Boguchwał II (?–1253)³⁰, Jan³¹, Jan Długosz (1415–1480), Maciej Miechowita (1457–1523), Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572), Marcin Kromer (1512–1589), Stanisław Orzechowski (1513–1566), Jan Herburt (1524–1577), Wawrzyniec Goślicki (1530–1607), Stanisław Sarnicki (1532–1597), Aleksander Gwagnin (1534–1614), Salomon Neugebauer (?–1615), Stanisław Łubieński (1574–1640), Paweł Piasecki (1579–1649), Szymon Okolski (1580–1653), Szymon Starowolski (1588–1656), Joachim Pastorius (1611–1681), Aleksander Olizarowski (1618–1659), Andrzej Maksymilian Fredro (ok. 1620–1679), Krzysztof Hartknoch (1644–1687), Andrzej Chryzostom Załuski (1648–1711), Gotfryd Lengnich (1689–1774).

Nie będą oni omawiani indywidualnie, ponieważ nie jest to tematem niniejszego artykułu. Są oni dobrze znani i opracowani w polskiej historiografii³². Warto jednak określić, którzy z nich cieszyli się większą popularnością w królestwie Franków. Pozwoli to lepiej zrozumieć, jak na ich tle wypada Gwagnin.

Marcin Kromer, którego cytowano 11 razy, był głównym informatorem Francuzów, zwłaszcza gdy uwzględnimy jego kompilatorów: Herburt z Felsztyna (dwa cytaty) oraz Salomona Neugebauera (dwa cytaty). Po Kromerze najczęściej wspominano Jana Długosza (sześć cytatów), a następnie Miechowitę i Aleksandra Gwagnina (po pięć cytatów). Tym samym Gwagnin należał do grona najbardziej znanych na Zachodzie sarmackich dziejopisarzy.

²⁹ Najprawdopodobniej chodzi tu o Anonima tzw. Gala. Autor cytowany jedynie przez Solignaca.

³⁰ W XVIII i XIX wieku przypisywano mu autorstwo *Kroniki Wielkopolskiej*.

³¹ Autor cytowany jedynie przez Solignaca. Być może chodzi tu o Janka z Czarankowa: J. Bieniak, *Jan (Janek) z Czarankowa. Niedokończona kronika polska z XIV wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 2009, R. 47, https://rcin.org.pl/Content/26730/PDF/WA303_42267_B88-SZ-R-47-2009_Bieniak.pdf [dostęp: 20.09.2024].

³² Więcej na temat ich recepcji we Francji w: T. Malinowski, *La République de Pologne dans les imprimés français (1573–1795). Penser les relations entre gouvernants et gouvernés à l'époque moderne*, Université Paris Nanterre, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Paris–Poznań 2019, s. 105–152.

Rzadziej cytowani byli Orzechowski, Sarnicki, Okolski i Hartnoch (po cztery cytaty), Pastorius i Kadłubek (po trzy cytaty)³³ oraz Frycz Modrzewski, Załuski i Lengnich (po dwa cytaty). Sporadycznie przywoływano również średniowiecznych kronikarzy, takich jak Anonim, Boguchwał i Jan (po dwa cytaty). Tylko raz wspomniano Goślickiego³⁴, Starowolskiego, Łubieńskiego, Piaseckiego, Olizarowskiego i Fredrę.

1.4. Kto z francuskich autorów cytował Aleksandra Gwagnina?

Jak wspomniano we wstępie, w badanej bazie źródłowej jedynie 12 autorów ujawniało, na jakich dziełach opierali swoją wiedzę. Wśród nich pięciu powoływało się na Gwagnina.

Blaise de Vigenère (1523–1596), dworzanin i dyplomata, oraz François Baudouin (1520–1573), prawnik i tłumacz, wydali swoje kroniki w 1573 roku, a zatem nie mogli znać *Sarmacji*, która była gotowa i została ofiarowana Henrykowi Walezemu w 1574 roku. Jean Bodin, który opublikował swój traktat polityczny w 1576 roku, mimo odniesień do innych polskich kronikarzy, nie cytował werończyka³⁵.

Wszyscy trzej pisarze byli związani z dworem Walezjuszy, a ich dzieła dowodzą znaczącego wzrostu liczby francuskich poloników za panowania Henryka Walezego. *Sarmacja* nie znalazła jednak jeszcze swego miejsca w ich twórczości.

³³ Mistrz Wincenty tzw. Kadłubek, Jan Długosz, Stanisław Sarnicki i Stanisław Orzechowski pojawiali się przede wszystkim w osiemnastowiecznych polonikach. Można to wyjaśnić publikacją w latach 1711–1712 w Lipsku i Frankfurcie dwutomowej kolekcji zawierającej ich dzieła: *Ioannis Dlugossi seu Longini canonici quondam cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII*, Gleditschii et Weidmanni, Leipzig 1711; *Ioannis Dlugossi seu Longini canonici quondam cracoviensis Historiae Polonicae Liber XIII et ultimus...Tomus Secundus*, Gleditschii et Weidmanni, Leipzig 1712. Zbiór ten obejmował pierwsze pełne tacińskie wydanie *Roczników* Jana Długosza. Na temat wydań kroniki Długosza zob. A. Perzanowska, *Dziejów Polskich pomniki. Kroniki i dziejopisarstwo w starodrukach z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie*, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2015, s. 14–18. Z tego zbioru korzystali Solignac i ks. Coyer. P.J. de Solignac, dz. cyt., s. XIII, XX, XXVI. W przypadku Coyer (Histoire de Jean Sobieski, roi de Pologne, Varsovie–Paris 1761) sprawdzono odniesienia podane w jego przypisach. Okazało się, że odpowiadały one wydaniu z lat 1711–1712.

³⁴ Wygląda na to, że Goślicki był słabo znany we Francji, natomiast cieszył się dużą popularnością w Anglii. Jego dzieło *De optimer senatore* zostało przetłumaczone na język angielski w 1598 roku i było szeroko komentowane. Zob. T. Bałuk-Ulewiczowa, *Goslicius' Ideal Senator and His Cultural Impact over the centuries: Shakespearian Reflections*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2009. Można to wyjaśnić odmiennością ustroju oraz kultury politycznej Anglii i Francji.

³⁵ T. Malinowska, dz. cyt., s. 33, 67, 74–76. W przypisach odsyłamy do stron pracy pt. *Rzeczpospolita Polska we francuskich starodrukach (1573–1795)*, gdzie można znaleźć dalsze wskazówki bibliograficzne na temat każdego autora.

Autor piszący pod koniec XVI wieku pod pseudonimem Rossaeus korzystał już z dzieł Gwagnina. Przypuszczalnie był nim William Gifford (1554–1629), pochodzący z Hampshire potomek starej normandzkiej rodziny szlacheckiej. Studiował na Uniwersytecie Oksfordzkim, po czym osiadł we Francji, prawdopodobnie w wyniku prześladowań katolików w Anglii. We Francji piastował liczne stanowiska: był dziekanem w Lille (1594), przełożonym wypędzonych angielskich benedyktynów (1608)³⁶, koadiutorem arcybiskupa, a w 1618 roku został mianowany arcybiskupem w Reims³⁷.

W XVII i XVIII wieku Gwagnina cytowali autorzy zajmujący się historią Polski: J.G. Jolli – uczoney, dziennikarz i lekarz³⁸ – oraz Pierre-Joseph de La Pimpie, kawaler de Solignac (1687–1773), sekretarz króla Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii³⁹.

Gaspard de Réal (1682–1752), urzędnik królewski i zwolennik absolutyzmu, odwoływał się do jego dzieł w traktacie *La Science du gouvernement*⁴⁰. Podobnie postępował Louis de Jaucourt (1704–1779), jeden z głównych współtwórców *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*⁴¹.

Obecność Gwagnina we francuskim nowożytnym piśmiennictwie można zatem zaobserwować od lat dziewięćdziesiątych XVI wieku aż do lat sześćdziesiątych XVIII wieku. Choć liczba cytatów nie jest pokaźna, świadczy o dostępności jego dzieł na Zachodzie. Trudno ocenić faktyczny zasięg i popularność jego twórczości wyłącznie na podstawie zachowanych odniesień. Warto przy tym zauważyć, że brak bezpośrednich cytowań nie musi oznaczać, iż dane źródło nie było wykorzystywane. Przykładem może być Jean Le Laboureur, który w swojej publikacji o Polsce nie wspominał o Miechowicie, mimo że rozróżniał Sarmację azjatycką i europejską⁴², co mogło stanowić nawiązanie do tytułu jego dzieła⁴³.

³⁶ Był to okres prześladowań katolików w Anglii. W XVI i XVII wieku wiele klasztorów zostało zamkniętych i przejętych przez władzę świecką, a osoby duchowne wypędzone z kraju. Taki los spotkał angielskich benedyktynów za panowania Henryka VIII i Elżbiety I. Znaleźli oni schronienie między innymi we Francji. W 1608 roku na ich czele stanął William Gifford. Więcej na ten temat w: Y. Chaussy, *Les Bénédictins anglais réfugiés en France au XVIIe s. (1611–1669)*, Lethielleux, Paris 1967.

³⁷ T. Malinowska, dz. cyt., s. 49, 55–59, 111.

³⁸ Tamże, s. 111.

³⁹ Na jego temat zob. M. Durbas, *Pierre Joseph de Solignac – sekretarz króla Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii*, Uniwersytet im. Jana Długosza, Częstochowa 2021; T. Malinowska, dz. cyt., s. 171.

⁴⁰ Tamże, s. 178–182.

⁴¹ Tamże, s. 190.

⁴² J. Le Laboureur, dz. cyt., cz. 2, s. 2.

⁴³ M. Miechowita, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europeana*, Joan Haller, Kraków, 1517. A. Gwagnin, *Sarmatiae Europae descriptio*, Matthiae Wirzbięta, Kraków, 1574.

Niska liczba cytowań może zatem wynikać z ograniczeń samego materiału źródłowego, a odnotowanie Gwagnina we francuskich tekstach skłania do dalszych pogłębionych badań. Co więcej, niektóre cytaty były opatrzone komentarzami, dostarczając cennych wskazówek dotyczących odbioru polskich kronik⁴⁴. Przyjrzyjmy się bliżej, co na ten temat można powiedzieć o dziele Gwagnina.

2. Recepcja twórczości Aleksandra Gwagnina we Francji

2.1. Komentarze na temat dzieł Gwagnina we francuskich starodrukach (XVI–XVIII wieku)

Na obecność i względną popularność dzieł werończyka we Francji wskazuje nie tylko liczba cytowań, ale także komentarze francuskich autorów.

W przedmowie do swojej *Histoire de Pologne*, J.G. Jolli pisał:

J'ay tâché autant qu'il m'a été possible de ne rien avancer dans cet Ouvrage, qui ne soit appuyé du témoignage des Auteurs qui ont écrit le plus fidelement sur ce sujet. Tels sont Martin Cromer [...], Mathias Michow [...] Alexandre Guagnin de Verone dans le Livre intitulé *Sarmatia Europ*.⁴⁵

Podobnie podejście prezentował Gaspard de Réal, który w swojej bibliografii uznawał Kromera, Miechowitę i Gwagnina za głównych informatorów, przy czym najwyżej cenił Kromera⁴⁶.

Kawaler de Jaucourt w artykule *Polska* zamieszczonym w *Encyklopedii* umieścił Gwagnina wśród podstawowych źródeł dotyczących geografii Polski:

⁴⁴ W artykule przyjrzymy się komentarzom na temat Gwagnina. Ponadto Desfontaines, Jabłonowski i Solignac debatowali nad znaczeniem dzieł Długosza, zob. G. Desfontaines, *Histoire des revolutions de Pologne, depuis le commencement de cette monarchie jusqu'à la mort d'Auguste II*, François L'Honoré, Amsterdam 1735, s. IV–VI. J.A. Jabłonowski, *L'Empire des Sarmates, aujourd'hui royaume de Pologne*, Jean Chrétien Hendel, Halle 1742, s. 14 ; P.J. de Solignac, dz. cyt., s. V–VI. Jean Le Laboureur dzielił się uwagami na temat Okolskiego i Piaseckiego: J. le Laboureur, dz. cyt., cz. 2, s. 117, 265. Gaspard de Réal oceniał (pozytywnie) prace Frycza Modrzewskiego, Goślickiego i Olizarowskiego: G. de Real, dz. cyt., t. 8, s. 752–762. Więcej na ten temat w: T. Malinowski, *La République de Pologne...*, s. 105–152.

⁴⁵ J.G. Jolli, dz. cyt., s. 2–3. Zob. rys. 1. „Starałem się, na ile to możliwe, nie wysuwać w tej pracy niczego, co nie byłoby poparte świadectwem autorów, którzy najwierniej pisali na ten temat. Takimi są Marcin Kromer [...], Maciej z Miechowa [...], Aleksander Gwagnin z Werony w książce zatytułowanej *Sarmatia Europ*.” (przekł. autorki).

⁴⁶ G. de Real, dz. cyt., t. 8, s. 758–759.

L'histoire & le gouvernement de la Pologne, demandent un article à part ; mais les curieux qui forment des bibliothèques considérables, où ils font entrer l'histoire de toutes les monarchies du monde, peuvent recueillir sur la Pologne les livres suivants ; d'abord pour la géographie, Ortelius, Bertius, Cluvier, Briet, Alexandre Guagnini de Vérone, sarmat. europ. descriptio, & mieux encore Andreae Cellarii, noviss. descript. Poloniae. Petri Rzaczinski, hist. naturalis regni Poloniae, Sandomiriae 1720. in-40⁴⁷.

Solignac poświęcał więcej uwagi poszczególnym polskim autorom, przedstawiając ich biografie oraz precyzyjne odniesienia do cytowanych dzieł. W przypadku Gwagnina odwoływał się do *Rerum Polonicarum tomi tres*, wydanego we Frankfurcie w 1584 roku. W swojej bibliografii, Solignac podał podstawowe dane o życiu kronikarza: „Alexandre Guagnini, né à Verone, était venu chercher de l'emploi en Pologne. Il y fut fait Capitaine, & après avoir servi en Livonie, en Moldavie et en Russie, il obtint l'indigenat, & on le fit Commandant à Witepsk. Il mourut à Cracovie l'an 1614”⁴⁸.

Solignac, cytując *Scriptorum Polonicorum Hekatonas* Szymona Starowolskiego, czerpał z niego informacje o biografiach polskich dziejopisarzy. Przywoływał także debatę dotyczącą autorstwa *Sarmatiae Europaeae descriptio*, przychylając się do tezy, że autorem był Maciej Strykowski. Informacje o możliwym plagiacie czerpał z dwóch ksiąg: *De Scriptorum Poloniae... in Bibliotheca Brauniana Collectorum* (Coloniae, [Elbląg] 1723) oraz *Respublica Polonica Duobus Libris* Krzysztofa Hartknocha (Frankfurt, Lipsk, 1678)⁴⁹.

Sekretarz Leszczyńskiego, wspominając o dziełach przypisywanych Gwagninowi, podkreślał ich wartość: „Tous les divers Traitez, tous les Diplômes que son livre renferme, sont des pièces excellentes, & extrêmement curieuses”⁵⁰.

⁴⁷ L. de Jaucourt, *Pologne*, s. 925. „Historia i ustrój Polski wymagają osobnego artykułu, ale ciekawscy tworzący bogate biblioteki, do których włączają historie wszystkich monarchii świata, mogą nabyć następujące książki o Polsce. Po pierwsze o geografii: Orteliusa, Bertiusa, Cluvier'a, Briet'a, Aleksandra Gwagnina z Werony, *sarmat. europ. descriptio*, a jeszcze lepiej Andreae Cellarii, *noviss. descript. Poloniae*, Petri Rzaczinski, *hist. naturalis regni Poloniae*, Sandomiriae 1720. in-40” (przekł. autorki).

⁴⁸ P.J. de Solignac, dz. cyt., t. 1, s. XXIX–XXX. Zob. rys. 4. Przekład według P.J. de Solignac, *Historia Polska*, przekł. I. Pokubiatio, B. Siruć, Drukarnia Pijarów, Wilno, 1763: „Alexander Guagnini urodzony w Weronie w stanie Weneckim przyszedł do Polski szukając służby. Był Kapitanem; a znajdując się w Inflantach, w Mołdawii i na Rusi w różnych bataliach, otrzymał indygenat, i został Komendantem w Witebsku. Umarł w Krakowie w roku 1614”.

⁴⁹ P.J. de Solignac, dz. cyt., t. 1, s. XXIX–XXX.

⁵⁰ Tamże. Przekład według P.J. de Solignac, *Historia Polska*, przekł. I. Pokubiatio, B. Siruć, Drukarnia Pijarów, Wilno 1763: „Wszystkie Traktaty, i wszystkie *Diplomata*, które się w jego Księdze zawierają, są wyborne, i bardzo ciekawe”.

Podsumowując, w cytowanych polonikach dzieła Gwagnina były uznawane za jedno z kluczowych źródeł informacji o Polsce, obok pism Kromera i Miechowity. Świadczy o tym między innymi fakt, że jego *Sarmacja* została uwzględniona w osiemnastowiecznej *Encyklopedii*, której celem było zgromadzenie ówczesnej wiedzy o świecie.

Na szczególną uwagę zasługuje traktat *De iusta Reipublicae...authoritate*, w którym autor precyzyjnie wskazywał fragmenty zaczerpnięte z pism Gwagnina, to jest opis ceremonii koronacyjnej królów Polski. W kontekście ówczesnych wydarzeń politycznych we Francji miało to istotne znaczenie.

2.2. Ceremonia koronacji królów Polski w traktacie *De justa Reipublicae christianae auctoritate* (1590)

W 1584 roku zmarł książę Franciszek Walezy. Bezdzietny Henryk III stał się tym samym ostatnim przedstawicielem dynastii Walezjuszy, co stwarzało realne zagrożenie przejścia władzy przez Henryka z Nawarry, jednego z czołowych przywódców ruchu protestanckiego we Francji. Zgodnie z prawem salickim był on najbliższym dziedzicem tronu.

Perspektywa ta wywołała silny sprzeciw Ligi katolickiej (1584–1593), której członkowie obawiali się dominacji protestantyzmu w życiu publicznym, konfiskaty dóbr kościelnych, kasaty zakonów oraz narzucania poddanym protestantyzmu zgodnie z zasadą *cuius regio eius religio*. Uczestnicy Ligi kwestionowali także absolutystyczne tendencje monarchii francuskiej. Wobec narastających napięć Henryk III zwołał Stany Generalne w Blois w 1588 roku, licząc na opanowanie sytuacji. Stało się odwrotnie. Król nakazał zamordowanie księcia i kardynała z rodu Gwizjuszy oraz aresztowanie głównych liderów opozycji. Działania te doprowadziły do otwartej wojny domowej, której punktem kulminacyjnym było zabójstwo króla Henryka III 1 sierpnia 1589 roku.

Konflikt trwał do 1593 roku. Liga katolicka zwołała w Paryżu Stany Generalne, by wybrać nowego monarchę, lecz zamiast tego wysłała delegację do Henryka z Nawarry. Ten obiecał przejście na katolicyzm, co ostatecznie nastąpiło 25 lipca 1593 roku. Jego koronacja jako Henryka IV miała miejsce 27 lutego 1594 roku w katedrze w Chartres, kończąc tym samym wojnę domową⁵¹.

⁵¹ Więcej na temat Ligii w: J.M. Constant, *La Ligue*, Flammarion, Paris 1976; M. Cottret, *Tuer le tyran ? Le Tyrannicide dans l'Europe moderne*, Fayard, Paris 2009; M. Cottret, *Zabić tyrana? Tyranobójstwo w nowożytnej Europie*, Czytelnik, Warszawa 2012; F. Valérian, *Un prêtre anglais contre Henri IV, archéologie d'une haine religieuse*, L'Harmattan, Paris 2011; T. Malinowska, dz. cyt., s. 47–48.

W kontekście tych wydarzeń powstał traktat *De iusta Reipublicae christianae in reges impios et haereticos auctoritate* [O sprawiedliwej władzy Republiki chrześcijańskiej nad bezbożnymi i heretyckimi królami], wydany w 1590 roku. Jego celem było uzasadnienie oporu wobec Henryka III i Henryka Burbona oraz wykazanie, że korona francuska nie musiała być dziedziczna. Dla dobra publicznego mogła ponownie stać się elekcyjna⁵².

Kluczowym argumentem było odwołanie się do obrzędów koronacyjnych królestw chrześcijańskich, które wskazywały na warunkowy charakter władzy królewskiej. Wątek ten był często rozwijany podczas francuskich wojen domowych, a przykład Polski nabrał szczególnego znaczenia po elekcji i koronacji Henryka Walezego w latach 1573–1574. Wydarzenia te komentowano w ówczesnych pismach protestanckich monarchomachów. Motyw polskiej ceremonii koronacyjnej, zwłaszcza królewskiej przysięgi, został również przejęty przez pisma Ligii katolickiej, które dodatkowo podkreślały spoczywający na monarsze obowiązek obrony wiary i Kościoła katolickiego⁵³.

Rossaeus, analizując europejskie rytuały koronacyjne, wskazywał na ich wspólne korzenie, lecz najwięcej uwagi poświęcił właśnie Polsce. Jej ceremonia koronacyjna została opisana najobszerniej i najdokładniej, a źródłem tego opisu były dzieła Gwagnina. Informację tę wyraźnie zaznaczono w adnotacji na stronie 48 traktatu: „Alex[ander] Guaguin. *Rerum polonicarum* To[m] I pag[ina] 276”⁵⁴. Na kolejnych stronach, fragmenty zaczerpnięte z dzieł Gwagnina wyróżniono kursywą.

Gifford cytował fragmenty z siedmiu stron kroniki *Rerum Polonicarum tomi tres* (Frankfurt 1584, s. 276, 285–288 i 277–278), podczas gdy Gwagnin poświęcał ceremonii aż 16 stron (s. 274–291). Rossaeus nie przejął więc opisu przebiegu całego obrzędu. Na które aspekty zwracał on szczególną uwagę?

Autor eksponował przede wszystkim słowa arcybiskupa gnieźnieńskiego, który przekazując królowi insygnia królewskie, wygłaszał zawsze na ich temat krótką, aczkolwiek treściwą mowę, przypominającą o obowiązkach monarchy i znaczeniu ceremonii⁵⁵. Rossaeus cytował kolejne fragmenty tej mowy na podstawie Gwagninowej kroniki. Na zamieszczonych poniżej ilustracjach, zestawiających oba teksty, wspólne ustępy zostały zaznaczone na czerwono.

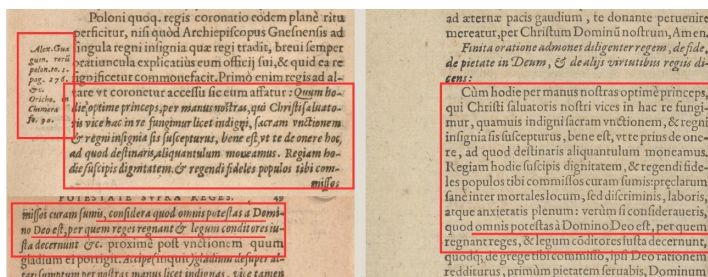
⁵² Więcej o traktacie w: F. Valérian, dz. cyt.; T. Malinowska, dz. cyt., s. 55–58.

⁵³ Na ten temat zob. P.A. Mellet, *Les Traités monarchomaques (1560–1600)*, Droz, Genève 2007, s. 411; S. Kot, dz. cyt., s. 30–43; T. Malinowska, dz. cyt., s. 39–47, 50, 55–57.

⁵⁴ *De iusta Reipublicae...*, s. 48. Zob. rys. 2.

⁵⁵ *De iusta Reipublicae...*, s. 48: „nisi quod Archiepiscopus Gnesnensis ad singula regni insignia quae regi tradit, brevi semper oratiuncula explicatius eum officii sui, & quid ea re significetur commonefacit”.

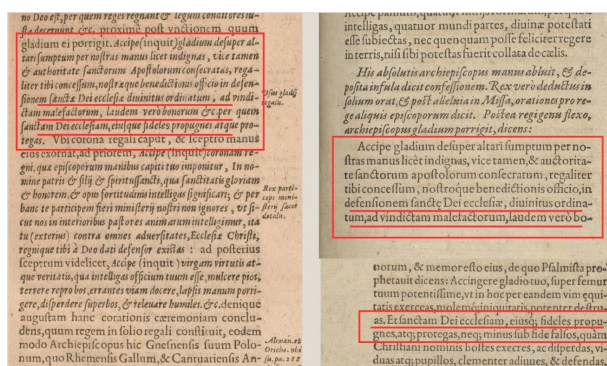
We wstępie prymas nawiązywał do boskiego pochodzenia władzy („*omnis potestas a Domino Deo est, per quem reges regnant et legum conditores iusta decernunt*”)⁵⁶.

Rysunek 5. Porównanie: *De iusta Reipublicae...*, s. 48 (lewa strona) i A. Gwagnin, *Rerum Polonicarum* tomii tres, Frankfurt 1584, s. 276 (prawa strona)

Źródło: Zentralbibliothek Zürich, <https://doi.org/10.3931/e-rara-25754> oraz Polona, <https://polona.pl/item-view/d5425e81-odo8-444c-bdob-431a6cb8d1af?page=0> [dostęp: 12.05.2025]

Podczas wręczenia miecza zaznaczał, do czego był on przeznaczony: „*in defensionem Sanctae Dei ecclesiae divinitus ordinatum, ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum*”⁵⁷.

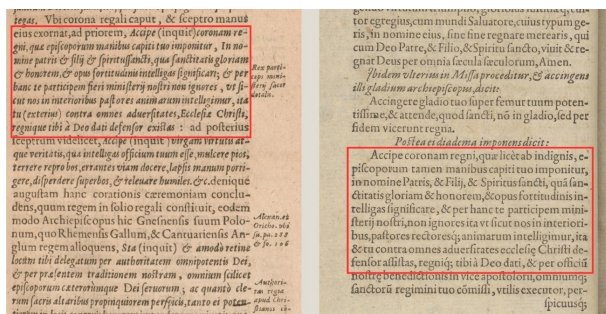
Rysunek 6. Porównanie: *De iusta Reipublicae...*, s. 49 (lewa strona) i A. Gwagnin, *Rerum Polonicarum* tomii tres, s. 285–286 (prawa strona)

Źródło: Zentralbibliothek Zürich, <https://doi.org/10.3931/e-rara-25754> oraz Polona, <https://polona.pl/item-view/d5425e81-odo8-444c-bdob-431a6cb8d1af?page=0> [dostęp: 12.05.2025]

⁵⁶ *De iusta Reipublicae...*, s. 48; A. Gwagnin, *Rerum polonicarum tomii tres*, Johann Wechel, Frankfurt 1584, s. 276 („wszelka władza pochodzi od Pana Boga, dzięki któremu panują królowie a prawodawcy ustanawiają sprawiedliwe prawa” – przekł. ks. O. Malesa).

⁵⁷ *De iusta Reipublicae...*, s. 49; A. Gwagnin, *Rerum Polonicarum tomii tres*, s. 285. („dla obrony świętego Kościoła Bożego w celu karania złoczyńców, zaś nagradzania ludzi dobrych” – przekł. O. Malesa).

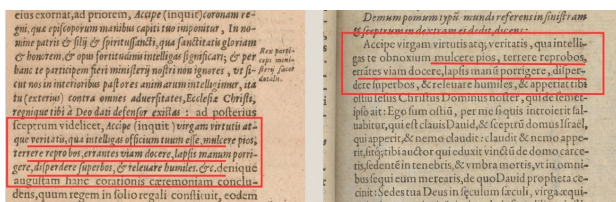
Korona symbolizowała świętość i męstwo, a jej przyjęcie czyniło króla uczestnikiem posługi kapłańskiej („*per hanc te participem fieri minesterii nostre*”⁵⁸). Podobnie jak kapłani walczą duchowo o zbawienie dusz („*in interioribus*”), tak król miał zewnętrznie („*exterius*”) bronić Kościoła Chrystusowego przeciwko wszelkim przeciwnościom⁵⁹.

Rysunek 7. Porównanie: *De iusta Reipublicae...*, s. 49 (lewa strona) i A. Gwagnin, *Rerum Poloniarum* tomii tres, Frankfurt 1584, s. 286 (prawa strona)

Źródło: Zentralbibliothek Zürich, <https://doi.org/10.3931/e-rara-25754> oraz Polona, <https://polona.pl/item-view/d5425e81-odo8-444c-bdob-431a6cb8d1af?page=0> [dostęp: 12.05.2025]

Berło arcybiskup określał jako różdżkę cnoty i prawdy („*virgam virtutis et veritatis*”), co obligowało monarchę do spełniania moralnych obowiązków: „*mulcere pios, terrere reprobos, errantes viam docere, lapsis manum porrigere, disperdere superbos, et revelare humiles*”⁶⁰.

Rysunek 8. Porównanie: *De iusta Reipublicae...*, s. 49 (lewa strona) i A. Gwagnin, *Rerum Poloniarum* tomii tres, s. 287 (prawa strona)

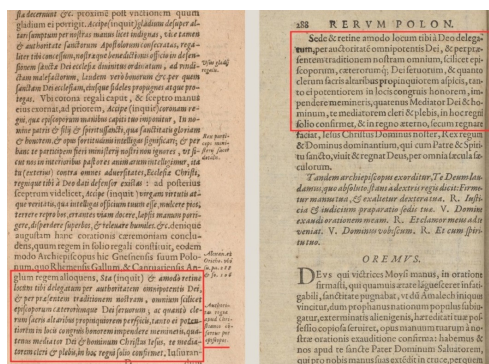
Źródło: Zentralbibliothek Zürich, <https://doi.org/10.3931/e-rara-25754> oraz Polona, <https://polona.pl/item-view/d5425e81-odo8-444c-bdob-431a6cb8d1af?page=0> [dostęp: 12.05.2025]

⁵⁸ „przez nią masz udział w naszej postudze” – przekł. O. Malesa.

⁵⁹ *De iusta Reipublicae...*, s. 49; A. Gwagnin, *Rerum Poloniarum* tomii tres, s. 289.

⁶⁰ *De iusta Reipublicae...*, s. 49; A. Gwagnin, *Rerum Poloniarum* tomii tres, s. 287. „pocieszać pobożnych, straszyć grzeszników, błędzącą drogę wskazywać, upadłym rękę podawać, rozpraszać pysznych i podwyższać pokornych” – przekł. T.M.

Na zakończenie arcybiskup utwierdzał króla na tronie. Gifford komentował na marginesie: „*Authoritas regia apud christianos confertur per episcopos*”⁶¹.

Rysunek 9. Porównanie: *De iusta Reipublicae...*, s. 49 (lewa strona) i A. Gwagnin, *Rerum Polonicarum* tomi tres, s. 288 (prawa strona)

Źródło: Zentralbibliothek Zürich, <https://doi.org/10.3931/e-rara-25754> oraz Polona, <https://polona.pl/item-view/d5425e81-odo8-444c-bdob-431a6cb8d1af?page=0> [dostęp: 12.05.2025]

Po przypomnieniu nauk arcybiskupa Rossaeus przeszedł do przysięgi królewskiej. Król obiecywał przed Bogiem i Jego Aniołami („*Deo et Angelis eius*”), że będzie strzegł prawa, sprawiedliwości i pokoju Kościoła Bożego („*legem, iustitiam, et pacem Ecclesiae Dei*”), oraz że będzie służył ludowi i okazywał cześć hierarchom Kościoła. Prosił o pomoc Bożą do spełnienia tych obowiązków: „*sic me Deus adiuuet et haec sancta Dei Evangelia*”⁶².

Król kończył przysięgę stwierdzeniem, że w przypadku jej naruszenia poddani królestwa nie będą mu winni żadnego posłuszeństwa: „*sic quod absit iuramentum meum violavero, nullam nobi incolae regni obedientiam debebunt*”⁶³. Sformułowanie to nawiązywało do ostatniego punktu Artykułów henrykowskich, które przyznawały poddanym prawo do nieposłuszeństwa wobec monarchy, jeśli ten złamał swoje zobowiązania. Warto zaznaczyć, że ten fragment nie występuje w relacji Gwagnina.

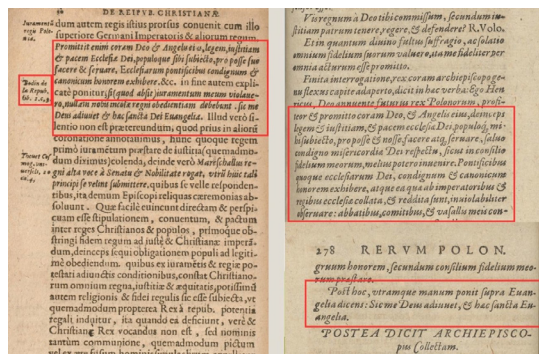
W tej kwestii Gifford opierał się na pracach Bodina, którego cytował. Bodin był świadkiem wydarzeń z lata i jesieni 1573 roku. W Metz przyjmował przedstawicieli polskiej ambasady, która przybyła wręczyć Henrykowi Walezemu dekret elekcyjny pod warunkiem zaakceptowania Artykułów henrykowskich i paktów

⁶¹ *De iusta Reipublicae...*, s. 49. A. Gwagnin, *Rerum Polonorum...*, s. 288. „Władzę królewską nad chrześcijanami nadają biskupi” – przekł. T.M.

⁶² *De iusta Reipublicae...*, s. 50. A. Gwagnin, *Rerum Polonorum tomi tres*, s. 277–278. „tak mi dopomóż Bóg i ta święta Ewangelia” – przekł. autorki. Na temat znaczenia obrzędu koronacyjnego, zob. następujący artykuł: ks. O. Malesa, *Teologia obrzędu koronacji królewskiej w Kronice Aleksandra Gwagnina* (w obecnym tomie na s. 131–172).

⁶³ *De iusta Reipublicae...*, s. 50.

konwentów⁶⁴. Uroczystość złożenia przysięgi na te zobowiązania odbyła się we wrześniu w katedrze Notre-Dame w Paryżu, co znalazło szerokie odzwierciedlenie w ówczesnych pismach francuskich, między innymi u Bodina⁶⁵.

Rysunek 10. Porównanie: *De iusta Reipublica...*, s. 50 (lewa strona) i A. Gwagnin, *Rerum Polonicarum* tomi tres, s. 277–278 (prawa strona)

Źródło: Zentralbibliothek Zürich, <https://doi.org/10.3931/e-rara-25754> oraz Polona, <https://polona.pl/item-view/d5425e81-odo8-444c-bdob-431a6cb8d1af?page=0> [dostęp: 12.05.2025]

Na zakończenie autor traktatu precyzował, że przysięga była składana przed prośbą arcybiskupa skierowaną do szlachty i senatu o zgodę na koronację. Dopiero po jej złożeniu i uzyskaniu zgody poddanych mogła odbyć się koronacja⁶⁶. Procedura ta dowodziła następującej tezy: „*directam & perspicuam esse [...] conventum [...] inter reges Christianos & populos, primoque obstringi fidem regum ad juste & Christianae imperandum, deinceps sequi obligationem populi ad legitimum obediendum*”⁶⁷.

Podsumowując, Rossaeus w opisaną przez Gwagnina ceremonii koronacyjnej królów Polski, wskazywał na dwa kluczowe aspekty. Po pierwsze, eksponował chrześcijańskie obowiązki króla sformułowane przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, co miało na celu odrzucenie sukcesji Henryka z Nawarry, który jako protestant nie mógł przyjąć insygniów królewskich ani złożyć przysięgi zobowiązującej do obrony Kościoła katolickiego. Po drugie, wskazywał na warunkowy charakter

⁶⁴ Bodin przetłumaczył nawet na francuski powitalną mowę łacińską biskupa Karola Descars'a, który w Metz przyjmował polsko-litewskich gości, zob. S. Kot, dz. cyt., s. 21–22.

⁶⁵ Tamże, s. 30–43, 50; P.A. Mellet, dz. cyt., s. 411; T. Malinowska, dz. cyt., s. 39–40, 44, 50, 52. *Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 r.* (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1963) relacjonuje negocjacje oraz trudności, jakie wiązały się ze złożeniem tej przysięgi.

⁶⁶ *De iusta Reipublica...*, s. 50.

⁶⁷ Tamże. „[...] istnieje bezpośrednia i jasna umowa [...] między królami chrześcijańskimi i narodami, przy czym zobowiązuje ona przede wszystkim słowo królewskie do sprawiedliwych i chrześcijańskich rządów, z czego dopiero wypływa obowiązek ludu do prawowitego posłuszeństwa” – przekł. T.M.

władzy monarszej, wyrażający się zarówno w przysiędze królewskiej, jak i konieczności uzyskania zgody biskupów oraz dostojników na koronację. Ten warunkowy charakter uzasadniał sprzeciw wobec Henryka III i jego potencjalnego następcy, którzy nie spełniali wymogów sprawiedliwych władców.

W czasie powstawania traktatu Rzeczpospolita Obojga Narodów była jednym z nielicznych państw europejskich, w których tron pozostawał elekcyjny, a warunkowość władzy królewskiej była wyraźnie określona w ceremoniale koronacyjnym. Francuskie pisma polityczne z końca XVI wieku podkreślały tę wyjątkowość, szczególnie po elekcji z 1573 roku. Jak zauważył Stanisław Kutrzeba, „tylko Gwagnin podał pełny opis koronacji Henryka Walezego”⁶⁸. To właśnie jego kronika dostarczała Giffordowi cennych informacji w tej kwestii, stanowiąc istotny wkład do dzieła normandzkiego księda.

Książka to nie tylko jej treść. Posiada również wymiar materialny, który coraz częściej staje się przedmiotem badań.

3. Dzieła Aleksandra Gwagnina we francuskich zbiorach bibliotecznych: potencjalne perspektywy badawcze

W ostatnich dekadach w Polsce i na świecie dynamicznie rozwijają się badania proveniencyjne, których celem jest identyfikowanie kolejnych właścicieli książki na podstawie analizy znaków własnościowych. Z czasem zakres tych badań rozszerzono o analizę opraw, adnotacji, marginaliów i wszelkich śladów świadczących o dziejach i recepcji danego woluminu. Takie podejście otworzyło nowe, interdyscyplinarne perspektywy badawcze, pozwalając między innymi na prześledzenie geograficznej wędrówki książki, odtworzenie historii powstawania bibliotek oraz zgłębienie praktyk czytelniczych i kolekcjonerskich⁶⁹. Wyniki tych analiz stanowią

⁶⁸ S. Kutrzeba, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, „Przegląd Historyczny” 1911, nr 12(1), s. 71.

⁶⁹ Na ten temat zob. *Proveniencyjna Grupa Robocza*, <https://biblioteka.ossolineum.pl/proveniencyjna-grupa-robocza/> [dostęp: 12.02.2025]; *Bibliografia podstawowa dla Proveniencyjnej Grupy Roboczej*, https://biblioteka.ossolineum.pl/wp-content/uploads/sites/2/2024/01/bibliografia_podstawowa_stare_druki_2019.pdf [dostęp: 12.02.2025]; M. Kycler, B. Warzachowska, „Książka dawna i jej właściciele – stan badań, opracowanie, perspektywy”: konferencja naukowa (Wrocław, 29 września – 1 październik 2016), „Przegląd Biblioteczny” 2017, z. 1, s. 85–92, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/22826/1/Kycler_Warzachowska_Ksiazka_dawna_i_jej_wlasciciele.pdf [dostęp: 12.02.2025]; M. Sipayłło, *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*, „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi” 1975, z. 1, s. 9–30, <https://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/view/329/358> [dostęp: 12.02.2025]; S. de Ricci, *English collectors of books and manuscripts (1530–1930) and their marks of ownership*, Cambridge University Press, Cambridge 1930; D. Pearson, *Provenance Research in Book History. A Handbook*, The Bodleian Library, London 2019 [pierwsze wyd. 1994];

także istotny wkład w badania nad historią kultury danego obszaru oraz recepcją twórczości autorów, zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym⁷⁰.

Warto więc zwrócić uwagę na obecność dzieł Gwagnina w zbiorach francuskich bibliotek jako potencjalne pole do dalszych badań nad ich obiegiem i recepcją za granicą. Obecnie znajdują się przede wszystkim w trzech bibliotekach: Bibliothèque Nationale de France (BNF)⁷¹, Bibliothèque Mazarine (BM)⁷², Bibliothèque Sainte-Geneviève (BSG)⁷³, oraz w mniejszym stopniu w: Bibliothèque de l'Institut de France (IF), Bibliothèque Interuniversitaire de la Sorbonne (BIS), BULAC, Bibliothèque de l'ENS Paris (ENS), Bibliothèque Paris Cujas (CUJ), Bibliothèque du Centre des Etudes Slaves (CES), Bibliothèque du CNAM, Bibliothèque de l'Institut Catholique de Paris (ICP), Bibliothèque Nationale Universitaire de Strasbourg (BNU), Bibliothèque Universitaire Bordeaux-Montaigne (BUBM), Bibliothèque Universitaire La Roche-sur-Yon (LR), Bibliothèque CESR Tours (CESR), Bibliothèque Diderot Lyon (DL), Bibliothèque Universitaire de l'Arsenal Toulouse (L'Ars.).

C. Josserand, *Les données de provenance des collections des bibliothèques*, ENSSIB-Université de Lyon, Lyon 2016, s. 3, 19–35, 61–68, 77; *Marques de provenance*, Université de Montréal, <https://calypso.bib.umontreal.ca/digital/collection/provenance> [dostęp: 11.02.2025].

⁷⁰ Na przykład badania proveniencyjne prowadzone przez francusko-włoski zespół badawczy pozwoliły odtworzyć obieg i recepcję włoskich ksiąg w Normandii oraz Prowansji w epoce nowożytnej. Ujawniono w ten sposób wpływ kultury włoskiej na francuskojęzyczny świat tego okresu, wpisując historię tych regionów w szerszy kontekst kultury europejskiej. A. Ferrigno, *De Paris en Provence, circulation et réception du livre italien à la première modernité*, „Cahiers d'études italiennes” 2020, t. 21, <https://journals.openedition.org/cei/7848#bodyftn4> [dostęp: 11.02.2025]; *Autour du livre ancien italien en Normandie – Intorno al libro italiano antico in Normandia*, red. S. Fabrizio-Costa, Peter Lang, Bern 2011; *Routes du livre italien ancien en Normandie*, <https://mrsh.unicaen.fr/rldi/> [dostęp: 25.02.2025]; C. Josserand, dz. cyt., s. 66.

⁷¹ Biblioteka Narodowa powstała podczas Rewolucji Francuskiej, po przejęciu zbiorów Biblioteki Królewskiej, zob. *Histoire de la Bibliothèque nationale de France*, <https://www.bnf.fr/fr/histoire-de-la-bibliotheque-nationale-de-france> [dostęp: 20.09.2024]. Z niej prawdopodobnie pochodzą egzemplarze Gwagnina.

⁷² Trzon kolekcji Biblioteki Mazarine pochodzi z osobistej kolekcji kardynała Mazariniego. Biblioteka ta zawiera również księgozbiór księcia Franciszka Ksawerego Wettyna, królewicza polskiego, którego bibliotekę i archiwum skonfiskowano podczas Rewolucji Francuskiej w zamku Pont-sur-Seine. *Collections*, <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/fr/collections> [dostęp: 20.09.2024]; *François-Xavier de Saxe*, <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/fr/collections/fonds-particuliers/fonds-francois-xavier-de-saxe> [dostęp: 20.09.2024].

⁷³ Zbiory Biblioteki Św. Genowefy pochodzą przede wszystkim z byłego opactwa o tej samej nazwie, założonego w V wieku przez króla Chlodwiga. Była to jedna z najlepiej wyposażonych bibliotek *Ancien Régime'u*, której zbiory przetrwały Rewolucję Francuską, zob. *Histoire des collections de la Réserve*, [https://www.bsg.univ-paris3.fr/iguana/uploads/file/Insert_HistoireDesCollections_VF\(1\).pdf](https://www.bsg.univ-paris3.fr/iguana/uploads/file/Insert_HistoireDesCollections_VF(1).pdf) [dostęp: 20.09.2024].

Francuskie zbiory obejmują następujące starodruki:

- *Sarmatiae Europaeae descriptio*, Maciej Wierzbęta, Kraków 1574, z dedykacją dla Henryka Walezego;
- *Sarmatiae Europaeae descriptio*, Maciej Wierzbęta, Kraków 1578;
- *Sarmatiae Europaeae descriptio*, Bernhard Albin, Spira 1581 (113 k., z dedykacją dla Stefana Batorego z datą 20 czerwca 1578);
- *Sarmatiae Europaeae descriptio*, Bernhard Albin, Spira 1581;
- *Rerum Polonicarum tomi tres*, Johann Wechel, Frankfurt 1584;
- *Kronika Sarmacyjej europskiej*, Mikołaj Lob, Kraków 1611 (z dedykacją dla Mikołaja Zebrzydowskiego, wojewody krakowskiego i fundatora klasztoru benedyktynów w Kalwarii Zebrzydowskiej);
- *Deductio et origo celeberrimae gentis Lituanorum, probabilis, hactenus a nemine Historicorum Latinorum explanata*, 16**;
- *Omnium Regionum Moschoviae Monarchae subjectarum, Tartarorumque Campestrium... vera fide descripta*, 16**;
- *Prussiae cum suis provinciis civitatibus & castris, omniumque magistrorum Crucigerorum Theutonici ordinis, juxta seriem & successionem compendiosa descriptio*, 16**;
- *Kronika abo krótkie opisanie ziemie inflanckiej i żmudzkiej [...] Księgi V*, Mikołaj Lob, Kraków 1611;
- *Kronika o ziemi tatarskiej i o narodzie ich [...] Księgi VIII; Kronika o Grecyjej, ziemiach słowiańskich, Walachyjej i Panonije*, Mikołaj Lob, Kraków 1611;
- *Kronika Wielkiego Księstwa Moskiewskiego i państw do niego należących*, 1611.

Francuskie biblioteki posiadają także edycje zbiorowe, w których były publikowane pisma Gwagnina:

- *Deductio et origo gentis Lituanorum* oraz *Tractatus de celeberrimo ingressu in Cracoviam et coronatione Henrici Valesii*, [w:] *Polonicae Historiae Corpus hoc est Polonicarum Rerum Latini recentiores et veteres scriptores, quotquot extant, uno volumine comprehensi omnes, et aliquot distributi tomos*, Sebastian Henricpetri, Bazylea 1582;
- *La descrizione della Sarmatia Europea*, [w:] *Secondo volume delle Navigazioni et viaggi*, Appresso i Giunti, Wenecja 1583;
- *Omnium Regionum Moschoviae Monarchae subiectarum...*, [w:] *Rerum Moscoviticarum auctores varii unum in corpus nunc primum congesti*, Andreas Wechel, Frankfurt 1600⁷⁴;

⁷⁴ W edycji tej Gwagninowy utwór jest wzmiankowany obok tekstu *Rerum Moscoviticarum Commentarii* Sigismunda von Herberstein, jednego z najbardziej rozpowszechnionych opisów państwa moskiewskiego we Francji XVII wieku, zob. M.A. Chabin, *Moscovie ou Russie? Regard de Joseph-Nicolas Delisle et des savants français sur les États de Pierre le Grand*, „Dix-huitième Siècle” 1996, t. 28, s. 43–44.

- *Sarmatiae Europaeae descriptio*, [w:] *Respublica, sive status regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum auctorum*, Abraham Elzevier, Lejda 1627;
- *De Religione Moscovitarum omniumque Ruthenorum*, [w:] *Respublica Moscoviae et urbes. Accedunt quaedam latin numquam antehac edita*, Joannes Maire, Lejda 1630, dwa wydania: in 16 i in 32;
- *Sarmatiae Europaeae descriptio*, [w:] *Respublica, sive status regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum auctorum*, Abraham Elzevier, Lejda 1642.

Poniższa tabela wyszczególnia zasób francuskich bibliotek. W przypisie podano informacje o znakach własnościowych, jeśli zostały uwzględnione w katalogach bibliotecznych⁷⁵.

Tabela 2. Dzieła Gwagnina we francuskich zbiorach bibliotecznych

	BNF	BM	BSG	IF	BIS	BULAC	ENS	CUJ	CES	CNAM	ICP	BNU	BUBM	LR	CESR	DL	LARS	Suma
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
<i>Sarmatiae</i> 1574		1 ^a																1
<i>Sarmatiae</i> 1578			1															1
<i>Sarmatiae</i> 1581a	2	1																3
<i>Sarmatiae</i> 1581b	5		1	1														7
<i>Rerum Pol.</i>	3	1	1									1						6
<i>Kronika Sar.</i>		1				1												2
<i>Deductio...</i>	1											1						1
<i>Omnium</i> <i>Reg.</i>	1																	1
<i>Prussiae...</i>	1																	1
<i>Kronika</i> <i>abo...</i>	1																	1
<i>Kronika</i> <i>o ziemi...</i>	1																	1
<i>Kronika</i> <i>W.K.M.</i>	1																	1
<i>Pol. Hist.</i> <i>Corpus</i>	2	1																3
<i>Secundo</i> <i>volume...</i>	1				3		1											5
<i>Rerum Mosc.</i>	2	1	1						1			1			1			7

⁷⁵ Brak danych o znakach własnościowych w katalogach nie oznacza ich nieobecności, ponieważ ich opisywanie nie jest jeszcze powszechnie przyjętą praktyką we wszystkich instytucjach.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
<i>Respublica</i> 1627	3	2 ^b	1		2 ^c	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2 ^d		20
<i>Respublica</i> Mosc.	5	1	1			1				1	1	1						11
<i>Respublica</i> 1642	1		1								1					1 ^e	1	5
Suma	30	9	7	1	5	3	2	1	2	2	3	4	1	1	2	3	1	77

^a Pieczęć i ekslibris klasztoru dominikanów przy ul. Saint-Honoré w Paryżu, ^b Pieczęć opactwa św. Wiktora w Paryżu, ^c Jeden egzemplarz z pieczęcią i ekslibrisem klasztoru dominikanów przy ul. Saint-Honoré w Paryżu, drugi z pieczęcią seminarium Misji Zagranicznych w Paryżu (Séminaire des Missions étrangères de Paris), ^d Pieczęć i ekslibris słowiańskiej biblioteki jezuitów pw. Świętego Cyryla i Metodego, ^e Pieczęć i ekslibris słowiańskiej biblioteki jezuitów pw. Świętego Cyryla i Metodego
Źródło: opracowanie własne

Zakończenie

Francuskie starodruki zachowały ślady recepcji dzieł Gwagnina w nowożytnej Francji. Wśród poddanych badaniu dzieł należących do literatury politycznej odnaleziono pięć poloników, które o nim wspominały. Trzech autorów wymieniało jego prace jako jedno z głównych źródeł wiedzy o Polsce, obok Kromera i Miechowity. Potwierdza to liczba odniesień do polskich kronikarzy – najczęściej cytowanym autorem był Kromer, następnie Długosz, a za nim Gwagnin i Miechowita.

Przedstawione ustalenia mają charakter fragmentaryczny, gdyż w epoce nowożytnej cytowanie źródeł nie było powszechną praktyką. Dopiero w XVIII wieku stało się częstsze i precyzyjniejsze, dostarczając więcej danych do analizy. Mimo tych trudności zebrane ślady wskazują na obecność i dostępność dzieł Gwagnina na Zachodzie, a komentarze autorów sugerują jego względną popularność wśród Francuzów zainteresowanych Rzeczpospolitą. Warto zatem rozszerzyć poszukiwania nie tylko na pisma polityczne, ale także na inne dziedziny wiedzy, takie jak religia, geografia czy nauki przyrodnicze⁷⁶.

Traktat Gifforda pokazuje, jak opis ceremonii koronacyjnej Henryka Walezego opublikowany w dziele Gwagnina wzbogacił argumentację polityczno-ustrojową autora w kontekście żarliwych debat o sukcesji tronu i naturze monarchii we Francji w latach 1584–1593. Jest to przykład konkretnego śladu recepcji twórczości Gwagnina, który skłania do dalszych badań nad francuskimi polonikami. Ich głębsza analiza, przy dokładnej znajomości dzieł werończyka, mogłaby ujawnić jego konkretny wkład w kształtowanie francuskich tekstów o Polsce.

⁷⁶ Na przykład, podczas rozmów konferencyjnych dr Hanna Mazheika zwróciła uwagę na obecność Gwagnina w pismach religijnych francuskiego autora Jean Claude'a (1619–1681).

Obecność jego dzieł w zbiorach francuskich bibliotek świadczy natomiast o ich obiegu w Europie Zachodniej i otwiera potencjalne perspektywy do badań proveniencyjnych.

Dalsze analizy wykraczają jednak poza ramy niniejszego artykułu, którego celem było jedynie zasygnalizowanie tych zagadnień badawczych.

Bibliografia

Źródła

Baudouin François, *Histoire des Roys et Princes de Pologne, contenant l'origine, progrès et accroissement de ce royaume, depuis Lech, premier fondateur d'iceluy, jusqu'à Sigismond Auguste, roi dernier décédé... de Herburt de Fulstin*, P. L'Huillier, Paris 1573.

Bodin Jean, *Les Six Livres de la République*, J. du Puys, Paris 1576.

Brutus Stephanus, *De la puissance legitime du Prince sur le peuple, et du peuple sur le Prince: Traité tres utile, digne de lecture en ce temps*, 1581.

Coyer Gabriel, *Histoire de Jean Sobieski, roi de Pologne*, Varsovie–Paris 1761.

De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haereticos autoritate, Guillaume Bichon, Paris 1590.

De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haereticos autoritate, Apud Joannem Keerbergium, Antverpiae 1592.

Desfontaines Guyot, *Histoire des revolutions de Pologne, depuis le commencement de cette monarchie jusqu'à la mort d'Auguste II*, François L'Honoré, Amsterdam 1735.

Garran de Coulon Jean-Philippe, Maleszewski Piotr, *Recherches politiques sur l'état ancien et moderne de la Pologne, appliquée à sa dernière révolution*, Imprimerie de J.J. Smits et Co, Paris 1795.

Gwagnin Aleksander, *Rerum Polonicarum tomi tres*, Johann Wechel, Frankfurt 1584.

Ioannis Dlugossi seu Longini canonici quondam cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII, Gleditschii et Weidmanni, Leipzig 1711.

Ioannis Dlugossi seu Longini canonici quondam cracoviensis Historiae Polonicae Liber XIII et ultimus... Tomus Secundus, Gleditschii et Weidmanni, Leipzig 1712.

Jabłonowski Józef Aleksander, *L'Empire des Sarmates, aujourd'huy royaume de Pologne*, Jean Chrétien Hendel, Halle 1742.

Jaucourt Louis de, *Pologne*, [w:] *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, t. 12, Samuel Faulche, Neufchâtel 1765, s. 924.

Jolli J.G., *Histoire de Pologne et du Grand Duché de Lithuanie depuis la fondation de la monarchie jusqu'à présent, où l'on voit une relation fidèle de ce qui s'est passé à la dernière élection*, Daniel Pain, Amsterdam 1698.

- Le Laboureur Jean, *Relation du Voyage de la Royne de Pologne et du retour de Madame la Maréchale de Guébriant, ambassadrice extraordinaire*, J. Camusat, Paris 1647.
- Maximes du droit public français tirées des capitulaires, des ordonnances du royaume, et des autres monumens de l'histoire de France, Marc Michel Rey, Amsterdam 1775.
- Real Gaspard de, *La Science du gouvernement*, Libraires associés, Paris 1761–1764.
- Solignac Pierre Joseph de, *Histoire générale de la Pologne*, J.T. Hérissant, Paris 1750.
- Vigènère Blaise de, *Les Chroniques et Annales de Poloigne*, J. Richer, Paris 1573.

Opracowania

- Autour du livre ancien italien en Normandie – Intorno al libro italiano antico in Normandia*, red. S. Fabrizio-Costa, Peter Lang, Bern 2011, <https://doi.org/10.3726/978-3-0352-0068-3>
- Bibliografia podstawowa dla Proweniencyjnej Grupy Roboczej*, https://biblioteka.ossolineum.pl/wp-content/uploads/sites/2/2024/01/bibliografia_podstawowa_stare_druki_2019.pdf [dostęp: 12.02.2025].
- Bieniak Janusz, Jan (Janek) z Czarnkowa. *Niedokończona kronika polska z XIV wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 2009, R. 47, s. 109–143.
- Budka Włodzimierz, Gwagnin Aleksander, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960, s. 202–204.
- Chabin Marie-Anne, *Moscovie ou Russie? Regard de Joseph-Nicolas Delisle et des savants français sur les États de Pierre le Grand*, „Dix-huitième Siècle” 1996, t. 28, s. 43–56. <https://doi.org/10.3406/dhs.1996.2091>
- Chaussy Yves, *Les Bénédictins anglais réfugiés en France au XVIIe s. (1611–1669)*, Lethielleux, Paris 1967.
- Collections*, <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/fr/collections> [dostęp: 20.09.2024].
- Constant Jean-Marie, *La Ligue*, Flammarion, Paris 1976.
- Cottret Monique, *Tuer le tyran? Le Tyrannicide dans l'Europe moderne*, Fayard, Paris 2009.
- Cottret Monique, *Zabić tyrana? Tyranobójstwo w nowożytnej Europie*, Czytelnik, Warszawa 2012.
- Durbas Małgorzata, *Pierre Joseph de Solignac – sekretarz króla Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii*, Uniwersytet im. Jana Długosza, Częstochowa 2021.
- Ferrigno Amélie, *De Paris en Provence, circulation et réception du livre italien à la première modernité*, „Cahiers d'études italiennes” 2020, t. 21, <https://doi.org/10.4000/cei.7848>
- Forycki Maciej, Małecki Aleksander, *La Bibliothèque Załuski – témoin d'échanges, victime de dévastations (XVIIIe–XXe siècles)*, „Revue française d'histoire du livre” 2020, t. 141, s. 197–213. https://doi.org/10.47421/rfhl141_197-213

- France–Pologne: contacts, échanges culturels, représentations, fin XVIe–fin XIXe siècle*, red. J. Dumanowski, M. Figeac, D. Tollet, Honoré Champion, Paris 2016, <https://doi.org/10.14375/NP.9782745331410>
- François-Xavier de Saxe, <https://www.bibliotheque-mazarine.fr/fr/collections/fonds-particuliers/fonds-francois-xavier-de-saxe> [dostęp: 20.09.2024].
- Gaber Stefan, *Nieznany pobyt Józefa Andrzeja Załuskiego w Lotaryngii w roku 1756*, „Pamiętnik Literacki” 1971, R. 62, z. 2, s. 133–136.
- Gis Kacper, *Twórczość historyczna Aleksandra Gwagnina*, Wydział Historii UAM, Poznań 2019.
- Histoire de la Bibliothèque nationale de France*, <https://www.bnf.fr/fr/histoire-de-la-bibliotheque-nationale-de-france> [dostęp: 20.09.2024].
- Histoire des collections de la Réserve*, [https://www.bsg.univ-paris3.fr/iguana/uploads/file/Insert_HistoireDesCollections_VF\(1\).pdf](https://www.bsg.univ-paris3.fr/iguana/uploads/file/Insert_HistoireDesCollections_VF(1).pdf) [dostęp: 20.09.2024].
- Josserand Céline, *Les données de provenance des collections des bibliothèques*, ENSIB-Université de Lyon, Lyon 2016.
- Kłoczowski Jerzy, Woźniewski Muriel, *Les Premières Histoires de la Pologne publiées en France à l'occasion de l'élection d'Henri de Valois*, [w:] *Henri III et son temps: actes du colloque international du Centre de la Renaissance de Tours, octobre 1989*, J. Vrin, Paris 1992, s. 103–109, <https://doi.org/10.4000/books.vrin.21389>
- Kot Stanisław, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1919.
- Kutrzeba Stanisław, *Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego*, „Przegląd Historyczny” 1911, nr 12(1), s. 71.
- Kycler Maria, Warzachowska Bogumiła, „Książka dawna i jej właściciele – stan badań, opracowanie, perspektywy”: konferencja naukowa (Wrocław, 29 września – 1 październik 2016), „Przegląd Biblioteczny” 2017, z. 1, s. 85–92, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/22826/1/Kycler_Warzachowska_Ksiazka_dawna_i_jej_wlasciciele.pdf [dostęp: 12.02.2025]
- Laforest Christophe, Nieuważny Andrzej, *De tout temps amis. Cinq siècles de relations franco-polonaises*, Nouveau Monde, Paris 2004.
- Le Rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*, red. O. Chaline, J. Dumanowski, M. Figeac, MSHA, Pessac 2009, <https://doi.org/10.4000/books.msha.18037>
- Maître Anne, *La construction des fonds slaves d'hier à aujourd'hui*, [w:] *Une bibliothèque russe en France*, ENS, Lyon 2010, <http://institut-est-ouest.ens-lsh.fr/spip.php?article338> [dostęp: 20.09.2024]
- Malinowski Teresa, *La République de Pologne dans les imprimés français (1573–1795). Penser les relations entre gouvernants et gouvernés à l'époque moderne*, Université Paris Nanterre, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Paris–Poznań 2019.
- Malinowska Teresa, *Rzeczpospolita szlachecka we francuskich starodrukach (1573–1795)*, Wydział Historii UAM, Poznań 2020.

- Mansuy Abel, *Le Monde slave et les classiques français aux XVIe–XVIIe siècles*, Honoré Champion, Paris 1912.
- Marques de provenance*, Université de Montréal, <https://calypso.bib.umontreal.ca/digital/collection/provenance> [dostęp: 11.02.2025].
- Mellet Paul Alexis, *Les traités monarchomaques (1560–1600)*, Droz, Genève 2007.
- Noblesse française et noblesse polonaise*, red. J. Dumanowski, M. Figeac, MSHA, Pessac 2006.
- Pearson David, *Provenance Research in Book History. A Handbook*, The Bodleian Library, London 2019.
- Perzanowska Agnieszka, *Dziejów Polskich pomniki. Kroniki i dziejopisarstwo w starodrukach z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie*, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2015.
- Polska–Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, red. A. Tomczak, Książka i Wiedza, Warszawa 1983.
- Proweniencyjna Grupa Robocza*, <https://biblioteka.ossolineum.pl/proweniencyjna-grupa-robocza/> [dostęp: 12.02.2025].
- Ricci Seymour, *English collectors of books and manuscripts (1530–1930) and their marks of ownership*, Cambridge University Press, Cambridge 1930.
- Routes du livre italien ancien en Normandie*, <https://mrsh.unicaen.fr/rdli/> [dostęp: 25.02.2025]
- Serwański Maciej, *Henryk III Walezy w Polsce*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976.
- Sipayłło Maria, *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*, „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi” 1975, z. 1, s. 9–30, <https://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/view/329/358> [dostęp: 12.02.2025].
- Valérien François, *Un prêtre anglais contre Henri IV, archéologie d'une haine religieuse*, L'Harmattan, Paris 2011.
- Wilgosiewicz-Skutecka Renata, *Komu było dedykowane dzieło Gwagnina Sarmatiae Europaeae descriptio? – rozwiązanie zagadki znanego polonicum XVI w.*, „Biblioteka” 2007, nr 11(20), s. 11–19. <https://doi.org/10.14746/b.2007.11.1>

Teresa Malinowska, doktor historii, badaczka specjalizująca się w historii myśli politycznej oraz polsko-francuskich stosunkach dyplomatycznych i kulturowych w epoce nowożytnej. Pracę doktorską pt. *La République de Pologne dans les imprimés français (1573–1795). Penser les relations entre gouvernants et gouvernés à l'époque moderne* obroniła na Uniwersytecie Paris Nanterre i Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach wspólnej opieki naukowej. Jest autorką monografii *Rzeczpospolita szlachecka we francuskich starodrukach (1573–1795)* oraz około dwudziestu artykułów naukowych opublikowanych w językach polskim, francuskim i angielskim. Obecnie prowadzi badania jako członek Instytutu MéMo (Uniwersytet Paris Nanterre) oraz działalność popularyzatorską, między innymi poprzez publikacje blogowe (<https://www.teresamalinowski.com>).